

ANADOLU'DA DİNÎ İNANÇ VE YAŞAYIŞTA GÖRÜLEN BAZI ESKİ TESİRLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON SOME OLD INFLUENCES SEEN IN
RELIGIOUS BELIEF AND LIFE IN ANATOLIA

ETHEM KARAÇOBAN

[Dr. Milli Eğitim Bakanlığı,
Dr. Ministry of National Education
ethemkaracoban@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-8906-8287>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Published: 24 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Yıl / Year: 2021 *Sayı – Issue:* 50 *Sayfa / Pages:* 429-467

Atıf/Cite as Karaçoban, Ethem. “Anadolu’da Dinî İnanç Ve YaşayıŖta Görülen Bazı Eski Tesir-ler Üzerine Değerlendirme-An Evaluation on Some Old Influences Seen in Religious Belief and Life in Anatolia”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 50 (Haziran-June 2021): 429-467.

<https://doi.org/10.17120/omuifd.891484>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Anadolu'da Dinî İnanç ve YaşayıŖta Görülen Bazı Eski Tesirler Üzerine Değerlendirme

Öz: İnsanların inançlarının oluşmasında çeşitli faktörlerin tesirleri vardır. Bu çalışmada Anadolu'da yaşayan Müslüman halkın dinî yaşantılarında görülen eski kültürel izlerden bazıları ele alınmış ve bunların itikadî açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Makalede ağırlıklı olarak Anadolu insanının dinî yaşantısında derin tesirler bırakan, Türklerin Müslüman olmadan önce sahip oldukları kültürel unsurlar ile izleri daha çok mezar ziyaretlerinde görülen Hıristiyan etkiler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda İslâm öncesi Türklerin hayatında çok önemli bir yeri olan şamanlara, İslâm dinini kabulden sonra ise dinî anlayış ve yaşayıŖlarıyla toplum arasında geniş etkileri olan bazı isimlere, ölülerin arkasından yapılan bir takım ritüellere ve yağmur duası, kurban kesme gibi hususlara değinilerek konunun önemine dikkat çekilmiştir. Coğrafya insanının sahip olduğu inanç ve dinî yaşantılarının doğru olarak tahlili açısından konunun önemi açıktır. Makalede güncel araştırmalardan alıntılar yapılmak suretiyle konunun canlılığı vurgulanarak tevhid inancıyla bir arada bulunamayacak hususlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

430

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Kelâm, İtikad, Tevhid, Şaman, Türbe.

An Evaluation on Some Old Influences Seen in Religious Belief and Life in Anatolia

Abstract: There are several factors that affect the formation of people's beliefs. In this study, some of the old cultural traces seen in the religious lives of the Muslim people living in Anatolia were discussed and evaluated in terms of creed. The article mainly focuses on the cultural elements that the Turks had before becoming Muslim and the Christian effects that were mostly observed during the visits to the grave, which left a profound effect on the religious life of the Anatolian people. In this context, the importance of the subject was emphasized by mentioning issues such as the shamans who had important position in the life of the pre-Islamic Turks, some names who had a wide impact on the society with their religious understanding and life after the adoption of the religion of Islam, some rituals performed after the dead, rain prayer and sacrifice. The importance of the subject is obvious in terms of the accurate analysis of the beliefs and religious lives of the people of geography. In the article, by making quotations from current researches, the vitality of the subject was emphasized and the issues that could not be found together with the belief of monotheism were tried to be drawn attention.

Keywords: Kalâm, Creed, Tawhid, Shaman, Tomb.

Giriş

Uygarlık tarihi bakımından Anadolu'nun yeri oldukça önemli ve eskidir. Eldeki bilgiler ışığında bu topraklardaki iskân tarihinin Paleolitik Çağ'a kadar uzandığı belirtilmektedir.¹ Burada bir uygarlıklar tarihi dökümü yapılmayacak olmasına rağmen, bu günkü durumu anlama bakımından geçmişi hesaba katmadan yapılacak çalışmaların sonuçlarının güvenli olmayacağı ortadadır.

Anadolu konum olarak dünyanın en önemli stratejik bölgelerindedir. Coğrafya bu özel konumu nedeniyle dünyanın her yanından gerçekleşen göçlerde önemli rol üstlenmiş dolayısıyla da mezkûr topraklarda Ârî, Sâmi, Moğol ırklarına mensup çeşitli inanç, kültür ve âdetler yan yana yerleşmiştir.² Bu topluluklardan Anadolu'ya en son gelen ve tam anlamıyla yerleşen ise Türklerdir. Türklerin hayat tarzı, inanç ve kültüründe erken dönemlerde İran etkileri görülmektedir. Göktürk Devleti'nin kurucuları olan Batı Türkleri, Altay Dağları ile bunun batısında oturuyorlardı ki buralar İran'a yakın bölgelerdi. Daha sonraları ise Çin'in etkileri görülmeye başlanmıştır. Türkler, daha Anadolu'ya gelmeden kısmen Maveraünnehir'deki İsmailî propagandalarla karşılaşmış ve bunların etkilerinde kalmışlardır. Türkler yerleştikleri bu topraklarda Hıristiyanlık öncesi ve Hıristiyanlık dönemine ait bazı kültürel ve inançsal değerlerle de karşılaştılar. Her yer için aynı derecede geçerli olmasa da bazı yerleşim bölgelerinde bu değerler zamanla benimsendi.³ Diğer yandan Türkler üzerinde etkili olan Mani dinini de hesaba katmak gerekir. Mani dininin esas prensiplerinde, İran ve Ön Asya dinlerinden de birçok unsur alınmıştır. Anadolu'nun uygarlıklar açısından özel durumunu ve Türklerin İslâm öncesi kendi durumlarını gerçek bir şekilde göz önünde bulun-

¹ Bülent İplikçioğlu, "Anadolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/109.

² Franz Babinger-Fuat Köprülü, *Anadoluda İslâmiyet*, çev. Rağıp Hulusi, haz. Mehmet Kanar (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 11.

³ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/115.

durmadan, Anadolu halkının dinî anlayış ve yaşayışını doğru olarak tahlil etmek kolay değildir.

Milletlerin, inanç ve âdetleri; çeşitli tesirlerin altında doğmuş, başka milletlerden etkilenmiştir. İşte bu açıdan konuya yaklaştığımızda, Anadolu'da inanç ve âdetlerin oluşmasında Atalar kültü ve tabiat inançları görünümünde ortaya çıkan ve Gök Tanrı inancına ulaştığı⁴ kabul edilen yapı merkezi bir öneme sahiptir. ⁵ Buna ilave olarak Orta Asya'dan ve Anadolu'nun kadim sakinlerinden gelen pagan inanç unsurları, Hıristiyanlık ile Mecûsîliğe ait etkiler, İslâm dininin kabulü ve Modern millî bünyenin doğmaya başlaması gibi farklı unsurları da hesaba katmak gerekir.⁶ Evrensel iki dinin; Müslümanlık ve Hıristiyanlığın, Orta Çağ'da Anadolu'da karşılaşması ve bir rekabetin yaşanması ise bu bölgenin dikkat edilmesi gereken bir başka özelliğidir. Öyleyse Türkiye'deki inanç, örf ve âdetler incelenirken, diğer tesirler de görmezden gelinmeden Altay kültürünün tesirleri, onlarla karışan ve yerli olan payen ve Hıristiyan tesirler ile Türkler Müslüman olduktan sonra öncelilere göre gittikçe ağırlığı artan Arap- Fars tesiri gibi asgarî üç nokta üzerinde durulması önemli görülmektedir.⁷ Bu şartlar çerçevesinde oluşan dönüşüm dünya ve Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Bazılarına göre Türklerin

⁴ Türklerin bu tek tanrı inancına nasıl ulaştıkları üzerinde tartışılan bir husustur. Bazı değerlendirmelere göre Türkler, tek Tanrı inancı ile ne kadar vahdaniyete yaklaşmış idilerse, peygamber ve mukaddes bir kitaptan mahrum bulunmakla da o derece semavî dinlerden tamamen ayrılmış bulunuyorlardı. Ama tek Tanrı 'nın zat ve sıfatları gibi en mühim meselelerde, yalnız putperestlerden değil, Tevrat ve İncil'in uğradığı tahrifler dolayısıyla, Musevî ve Hıristiyanlardan da daha ileri seviyeye erişmiş ve İslâmiyetin üstünlüğü karşısındadır ki, Türkler kendilerini tatmin eden müslümanlığı umumi ve millî bir din haline getirmişlerdir. Mustafa Erdem. "Geleneksel Türk Dini ve İslam". *Dini Araştırmalar* (Eylül-Aralık 1998), 84. Burada iki hususa değinmek gerekir. Türkler'e peygamber gelmediğini ifade etmek çok iddialı bir cümle olur. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de yirmi beş peygamber adı zikredilse de gönderilen peygamberlerin sayılarının bunun üzerinde olduğunu çeşitli hadislerden hareketle biliyoruz. Gerçekten bir peygamber gelmemiş olsa dahi insanların akıllarıyla tevhide ulaşabileceği de bazı İslâm âlimleri tarafından kabul görmüştür.

⁵ Selim Karakaş. "Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13/2 (2014), 464.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *AÜİFD* 17/1 (1969), 1-2.

⁷ Ülken, "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", 3.

Müslüman olmalarıyla sonuçlanan bu ihtida hareketi ile Türkler, birliğini sağlamış ve yok olmaktan kurtulmuşlardır. Yine bu ihtida hareketi sonucunda Müslüman olan Türklerin tamamı varlığını devam ettirmiş, ancak İslâm'ın dışında diğer dinlere giren Türkler, Hıristiyan olup Slavlaşarak farklı bir kimliğe bürünen Tuna Bulgarlarında görüldüğü üzere hem dillerini hem köklerini unutmuş ve tarih içinde kaybolup gitmişlerdir.⁸

İlerleyen bölümlerde temas edileceği üzere Müslümanlar üzerinde etkisi olan İslâm dışı eski kültürel tesirlerin önemli bir kısmının nesnelere kutsamakla ilgili olduğu görülür. Nesnelere, kişilere kutsallık atfetme; İslâm dini açısından kabul edilemez bir anlayış olmasına rağmen, bu tür kabul ve davranışların toplumlar üzerinde oynadıkları rol açıktır. Doğru ya da yanlış, batıl ya da hak değerlendirmeleri bir yana bir kültürde mezar, diğerinde kül, ölümü çağrıştıran görüntüsüyle hayatı anlamlı kılmının sembolüdür. Anadolu'da sıkça rastlanan ulu kişilerin mezarlarının bu semboller sınıfından olduğu söylenebilir. İşaret edilen konularıyla bu mekânların, bir yandan insanların umutlarını tazelerken diğer yandan sosyalleşmeye katkıda buldukları ifade edilmektedir.⁹ Belli bir inanç ve inanca bağlı sistemin anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması ister istemez, çağın ve yaşadığı coğrafyanın şartlarından etkilenecektir. Bir ülkenin coğrafi, tarihi ve antropolojik şartlarının; medeniyetin kurumlarını oluştururken erimiş madene benzeyen özü şekillendirmek, kristalleştirmek, billurlaştırmak ve dondurmakta kaçınılmaz bir şekilde katkıları olacaktır.¹⁰ Bu durum toplumların kabul ettikleri değerlerle ilgilidir. Cenaze törenleri bir bakıma ölen kişiye duyulan sevgi ve saygının bir tezahürü olarak da ele alınabilir. Ölülerinin etlerini yiyenler¹¹ ya da onları yakanlar, ölümler için görkemli mezarlar yapanlar bunları saygı ve sevgi-

⁸ Erol Güngör, *Tarihte Türkler* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992), 62. Mustafa Erdem, "Geleneksel Türk Dini ve İslam", *Dini Araştırmalar* 1/2 (Eylül-Aralık 1998), 84.

⁹ Şenol Göka, *İnsan ve Mekân* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 97-98.

¹⁰ Sezai Karakoç, *Fizik Ötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi* (İstanbul:Diriliş Yayınları,1998), 1/142.

¹¹ Malenesyalıların ölümlerinin etlerini çiğ- çiğ yedikleri belirtilmektedir. William A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 424.

nin bir göstergesi olarak yaparlar. Ancak bir yerde saygı, sevgi ifadesi olarak sergilenen bir tavır; başka bir yerde aynı kabulü görmeyebilir.

Sahip oldukları kültürel değerlerle toplumların dinlerine etkilerinin olması kaçınılmazdır. Din ya da başka bir sistem, onu kabul eden insanlar arasında bir takım değişikliklere uğrar. Dinler açısından bakıldığında dinin ana unsurlarının bu değişim tesirinden uzak kalması, dinin hayatiyeti açısından oldukça önemlidir. İslâmî literatürde mesâil denilen ve subutiyeti kesin olan, iman, ibadet ve amele ait ilkelerde bir değişme söz konusu değildir. Ancak mesâil etrafında sonradan oluşan sarmaşıklara da dikkat etmek gerekir.¹² Sayılan temel unsurların dışında kalan ve vesâil olarak adlandırılan hususlarda zamanın getirdiklerine ve ihtiyaca binaen değişmeler olabilir. Bunun dışındaki bir durum bizzat dinlerin kendi müntesipleri eliyle yok edilmesine kadar gidebilir.

434

OMÜİFD

Taşıdığı önem dolayısıyla konu, farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Ancak bunların ekseriyeti; sosyoloji, psikoloji, din sosyolojisi, din psikolojisi, dinler tarihi, antropoloji, edebiyat ve musiki gibi çeşitli disiplinler açısından konuya yaklaşmışlardır. Dolayısıyla konunun itikadî yönlerine vurgu yapan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek zordur. Diğer yandan yapılan bu çalışmaların bir kısmı ise yerel çalışmalar olup sadece bir bölgede görülen tesirlerle alakalıdır. Konunun ehemmiyeti bakımından Türkiye'yi kapsayacak şekilde bütüncül bir çalışmanın yapılması gerekliliği ortaya çıkmakla beraber işin zorluğu da ortadadır. Biz burada önce genel olarak coğrafya insanların dinî yaşantılarında iz bırakan "Altay Kültürü" diyebileceğimiz Türklerin İslâm'ı kabulü öncesine ait olan ve özellikle şamanlık anlayışı etrafında oluşan bazı kültürel tesirleri ele alıp akabinde Hıristiyanların kabir ziyareti hususundaki etkileri üzerinde durmaya çalışacağız.

1. Altay Kültürünün Tesirleri

¹² Bekir Topaloğlu, "Kelâm İlminin Diğer İslâmî İlimlerle Münasebeti" *İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı II* (İstanbul: İFAV, 1998), 9-10.

Bu başlık altında öncelikli olarak Türklerin dinî yaşantılarında merkezi bir yer tutan şamanların halkın dinî hayatındaki konumu daha sonra ise yine etkileri günümüze kadar devam eden Dede Korkut, Ahmed Yesevî ve Baba İshak gibi şahsiyetlerin halk arasındaki konumları çalışmamız açısından ele alınacaktır.

1.1.Şamanlar

Baykan Sezer, Türklerin Osmanlılığa rağmen, Anadolu'da kendi kimliklerinin ifadesi olan Şamanizmin etkisini koruduklarını ifade eder.¹³ Eski Türklerde, bir dinin ibâdetle birleşen uygulama ve törenlerini ifade eden bazı kültlere rastlanır. Herhangi bir kült; tanrısal uygulama, eylem ve fikirler bütünüdür. Bu açıklamalardan hareketle Şamanizmin din değil, kült olduğunu beyan edenler olmuştur.¹⁴ Günümüz araştırmacıları ise Şamanizm'i üç kısma ayırarak bunlardan Türk toplulukları arasında görülen şeklini İslâmlaştırılmış Şamanizm (Baksılık) olarak adlandırmışlardır.¹⁵ Bu sınıflamadan da anlaşılacağı üzere şamanlığın sadece Türklerde değil, bütün Asya'da hatta yerli Amerika kültürlerinde de benzerlerine rastlandığını vurgulayanların olduğunu hatırlatalım.¹⁶

Burada Şamanizmin bir din mi yoksa bir kült mü olduğu tartışmalarına girmeden kısaca, Türklerin hayatında önemli yeri olan ve halen birçok uygulamada izlerine rastlanan şamanların dinî hayatta görülen fonksiyonlarına bakmakla yetinilecektir.

Şamanlık, Türklerin Müslüman olmadan önce benimsedikleri törelere sadakatle bağlandıkları ulusal sistemin adıdır. Bu sistemin temsilcileri kendilerine "kam" denilen şamanlardır. Bir bakıma şamanlık yalnızlıkla başlar. İnzivaya çekilerek tek başına yaşayan bir kimseye görünür âlemin dışındaki bazı sırlar açıklanır. Kişisel bir güç olan Şamanlık, kişiye toplumda saygınlık kazandırır. İnzivaya çekilen kişi, bir müddet sonra

¹³ Baykan Sezer, *Toplum Farklaşması ve Din Olayı* (İstanbul: İÜEFY, 1981), 191.

¹⁴ Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi* (İstanbul: Turan Yayınları, 1996), 190.

¹⁵ Harun Güngör, "Şamanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/325.

¹⁶ Ülken, "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", 4-5.

gelecektek haber verme, hastaları iyileştirme gibi ödüllere halk arasına döndüğünde şaman olarak dinî bir rol üstlenir. İşte bundan sonra şaman dinî bir önderdir. Rahip ve rahibeler gibi insanlara yardımcı olmayı amaç edinir. Şamanlar insanlarla ruhlar arasındaki bağlantıyı sağlar.¹⁷ Yani şamanlar süper yetkilerle donanmış araçlardır. Toplumda şamanların birçok fonksiyonları vardır. Bunlar genel olarak; hastaları iyileştirmek ve ölenlerin ruhlarına öte dünyada eşlik etmek olarak iki başlık altında toplanır.¹⁸ Şamanların doktorluk görevi üstlenmelerinin nedeni, hastalıkların kaynağının cinler ve kötü ruhlar olduğu inancıdır. Şaman; zararlı cinlerin etkisiyle bedeni bırakıp giden ruhu geri getirmeye ya da hastalığın müsebbibi olan cini, hastanın bedeninden uzaklaştırmaya çalışır. Diğer yandan şamanlar; yağmur yağdırmak, bitki ve hayvanların çoğalmasını sağlamak, kurşun dökmek gibi işlerle uğraşırlardı. Hamile ya da doğum yapmış hanımlara musallat olan ve “alkarası” denilen cinleri hastadan uzaklaştırmak için ilahiler okuyarak tanrıya yalvarırlardı. Transa geçerek öteki âlemle irtibat kurar; saz çalır, tılsımlı sözler söyleyerek kötülüklerden beri olmaya çalışırlardı.¹⁹

436

OMÜİFD

Şaman, ruhlarla insanlar arasında aracılık görevini yerine getiren kimsedir. Sıradan bir insan ufak tefek ruhlara karşı yapılacak olanları kendisi yapabilse de kötü ruhlara karşı koyamaz. Kötü ruhlar insanlığın düşmanıdır. Sürekli olarak insanlara kötülük yapmak isterler. Özel bilgi ve yetenek sahibi olmayan halktan insanlar bunların isteklerini bilemezler. Kötü ruhların isteklerini ancak güçlerini göklerden, atalarının ruhlarından aldığına inanılan şamanlar bilebilir.²⁰ Şamanlar tanrı ile irtibatlı olan insanlardır.²¹ Sayılan yönleriyle şamanların, velilerin, azizlerin ve

¹⁷ Haviland, *Kültürel Antropoloji*, 417-418.

¹⁸ Ayşenur Özterlemez, *Türk Toplumunda Din Büyü İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 58.

¹⁹ Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane* (İstanbul: Gergeç Yayınevi, 1971), 54. A.Özterlemez, *Türk Toplumunda Din Büyü İlişkisi*, 59.

²⁰ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı* (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973), CCLXXXIX, CCXC.; İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), 22 vd.

²¹ Osman Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, *AÜDTCFD* 4/4 (1946), 459.

benzeri kişilerin çeşitli toplumlardaki fonksiyonları ve oynadıkları roller birbirine benzer olup halk üzerindeki etkilerinin gücü oldukça fazladır.

Şamanların toplumdaki yerleri oldukça önemlidir. Bu nedenledir ki Türklerin Müslüman olmasından sonra görülmeye başlayan "baba", "ata" lakaplı sûfiler, eski şamanlardan tevarüs eden bir kutsallık havası içinde ortaya çıkmışlardır. Tuhaf giysileri, dillerde dolaşan kerametleri, kendilerine özgü hayat tarzlarıyla eski şamanların izlerini İslâmî bir kisve altında yaşatan bu babalar; Türkmenlerin rahatça anlayabileceği bir dil ile İslâm'ın onların önceki hayat felsefeleriyle uyuşan, sade sofiyane bir şeklini anlatıyorlardı.²² O. Turan da kamlarla velilerin benzerliğine dikkat çekerek, keramet sahibi ve gaybtan haber veren kamlar ile İslâm evliya ve mürşidleri birbiri yerine geçip birbirleriyle kaynaşırken husule gelen değişikliğin pek duyulmadığını ifade eder²³. Eski kamların giyinişleri, davranışları ve çeşitli danslarıyla "Kalenderiye" tarikatına mensup bazı Türkmen babalarının hareket ve davranışları arasında açık benzerlikler vardır. Bu tür hareket ve davranışlar toplumda büyük bir kabul görse de toplumun tamamı tarafından aynı derecede benimsendiği söylenemez. Nitekim Yesevîlik, Mevlevîlik ve Bektaşîlik türü sema ve zikirlerin Anadolu'ya mahsus olup eski Türk kamlarından kaldığı ifade edilerek sergiledikleri görüntü ve tavırlarıyla önceleri Ehl-i sünnet âlimleri tarafından hoş karşılanmayan sûfilerin Kuşeyri'nin eserlerinden sonra²⁴ hürmet görmeye başladığı vurgulanmaktadır.²⁵

²² Hüseyin Yurdaydın, "Türk İslâm Kültürüne Giriş", *Diyanet Dergisi*, Hicret Özel Sayısı (1981), 264.

²³ Turan, "Türkler ve İslâmiyet", 468.

²⁴ Kuşeyri'ye göre, hoş besteli, zevk verici beste, güfte ve şiirleri dinleme prensip olarak mubahdır. Ancak besteli şiir dinleyen kimsenin dinlediği şeyin haram olmaması kanaatinde olması, şeriat tarafından yerilen âletlerden dinlememesi heva ve hevesinin isteklerine boyun eğmemesi, oyun ve eğlenceye dalmaması gerekir. Dinleyenin ibadete rağbetini artıran, Allah Teâlâ'nın müttaki kulları için sunduğu şeyleri hatırlatan, hatalardan uzak durmayı ifade eden, semâ halindeki kişinin kalbine saf vâridât ve füyûzât getiren besteleri dinlemek müstehabdır. Bak. Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi* haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978), 453-454.

²⁵ Yurdaydın, "Türk İslâm Kültürüne Giriş", 264. Cemal Şener, *Şamanizm* (İstanbul: Ant Yayınları, 2000), 27-30.

Bazı yönleriyle tanıtmaya çalıştığımız şamanların birçok fonksiyonu yeni din içerisinde de belirli alanlarda mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Şamanlar yeni dine girdikten sonra da şeytanları uzaklaştırmak için muskalar (bitig) kullanmaya devam ederek peygamberlerin, meleklerin ve evliyanın isimlerini eski şaman dualarına katmışlardır.²⁶ İlave edilen yeni unsurlarla artık bu tür davranış ve inançlara İslâmî görüntü verilmiştir. Gerçekte ise bunların yapılış biçimleri yönünden İslâm dininin temel ilkeleriyle alakalarının olmadığı zahirdir. Muskanın sadece Türklerin sahip olduğu eski inançları yoluyla yayıldığı sanılmamalıdır. Araplar tarafından da bilinen muskacılık, fetihler sonucu iletişime geçilen kültürlerin etkisiyle Müslümanlar arasında yayılma imkânı bulmuş olup günümüzde de varlığını muhafaza etmektedir. Muska taşıma hususunda Kur'an-ı Kerim'de bir âyet mevcut değildir. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı tarafından âyet ve ya dua metinlerinin yazılmak suretiyle vücuda asılması hususunda Hz. Peygamberden bir rivayet olmadığı yönüne dikkat çekilmiştir. Yine muskadan yardım bekleme, onu koruyucu olarak algılama, Allah'tan beklenilecek şeyleri muskadan bekleme gibi olumsuzluklara sebep olacak şekilde muska kullanılmasının caiz olmadığı belirtilerek insanlar konu hakkında uyarılmıştır.²⁷ Bazı Müslüman düşünürlere göre Hz. Peygamber, başta muskayı yasaklamış ancak daha sonraları şartlar oluştuğunda yalnızca, muskaların muhtevalarının Kur'an'ın öğretileri ile uyum içinde olmaları ve tercihen Kur'an âyetlerine dayanmaları halinde izin vermiştir. Fakat bu kullanım alanı son derece sınırlıdır.²⁸ İlk uygulamaları Ca'fer es-Sâdık ve Câbir b. Hayyân gibi isimlere atfedilen muskacılık, Mu'tezilî âlimlerin muhalefetine rağmen özellikle Şii ve Batınîler arasında yaygınlaşmıştır. Zamanla Sünnî dünyaya da nüfuz eden

²⁶ Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri* (İstanbul: 1968),34.

²⁷ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/33/muska-kullanmak-caiz-midir-?enc=QisAbR4bAKZg1HlmMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>

²⁸ Fazlur Rahman, *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, çev. A.Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 50.

muskacılık, İslâm tarihinde sadece halkı değil, âlimleri, devlet yöneticilerini ve askerleri içine alabilecek şekilde geniş bir kitleyi etkilemiştir.²⁹

Bugünkü kullanım şekliyle, Müslümanlar arasında yaygın olan muska taşıma ya da ona başvurma daha çok, halkların sahip olduğu önceki kültürlerle ilgili bir vakiadır. Diğer yandan bu tür uygulamalar artık çoğu kez ekonomik kaygılarla yapılmaktadır. M.Ş. Günaltay konu hakkında değerlendirmelerde bulunurken İstanbul'da bazı camilerin önlerinde şahit olduğu, önceden hazırlanmış ve muskayı üzerinde bulunduran kişiye neredeyse her şeyi sağlayan muska satıcılarına dikkat çeker. Sırtında bir cübbe, başında bir külâh, koltuğunda ise bir sürü kâğıt tomarı bulunan kişi başına toplanan insanlara yüksek sesle bir şeyler okuyor. Etrafındakilerin dikkatle onu dinleyip kâğıtlardan bir tane alabilmek için eline para sıkıştırılmaya çalışmaları ibret alınacak bir manzara arz ediyor. Bu sırada muskaların etkili olabilmeleri için muhafazalı kaplar içinde taşınmaları gerektiğini anlatıyor, sonra muhafazaları çıkarıyor bunlar da kapışılıyor. Bu arada birçok dua okuyor. İnsanların bu dualar sayesinde uçacağından, deniz üzerinde yürüyeceğinden, istediğini elde edebileceğinden ve sevdiğine kavuşacağından bahsediyor.³⁰ Günümüzde uygulanan şekliyle muskaların İslâm diniyle bir alâkalarının olmadığını, çoğu zaman onların içeriklerinden anlamak mümkündür. Meselâ bu muskalardan bazılarında "Ey İblis, bana yardım et!" yazdığı, yine muska işiyle iştigal eden kişiler tarafından beyan edilmektedir. Diğer yandan muskaların birçoğunun, aynı kişinin kaleminden çıkmış olduğu, fotokopi yoluyla insanlara dağıtıldığı, farklı yerleşim yerlerinden gelen insanların getirdikleri muskaların yazı ve ebatının aynı olduğu, asıl konularla ilgili muskalarda bir şey yazmadığı ifade edilmektedir.³¹

²⁹ İlyas Çelebi, "Muska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/267-268.

³⁰ Mehmed Şemseddin Günaltay, *Hurafeler ve İslâm Gerçeği*, haz. Ahmet Gökbel (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997), 292. Ethem Karaçoban, *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 103-105.

³¹ Arif Coşkun, *İslâm'a Göre Sihir Cin Çarpması Teşhis ve Tedâvî Usûlleri* (İstanbul: 1993), 77-78. Karaçoban, *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları*, 103-105.

Müslüman olmadan önce Türkler; bir yakını vefat ettiğinde ölen kişinin ruhunun, evlerinin etrafında dolaşmasını istemiyorlarsa hemen bir şaman çağırarak ruhun öteki dünyaya gönderilmesi hususunda ondan yardımcı olmasını isterlerdi. Şaman, bu hizmetine mukabil ölünün yakınından çeşitli hediyelerle beraber bıraktığı eşyasından birçoğunu alırdı.³² Bugün ise bazı yerlerde, kişinin öldüğü evin ışıkları ölen kişinin ruhunun geri gelmemesi için açık tutulur. Bu iki uygulama ve inanışın ortak bir inanıştan kaynaklandığı hemen anlaşılır. İstenilmeyen husus her iki inanışta da ruhun evde dolaşmasıdır. Farklı olan birincisinde, ruhların uzaklaştırılması için şamandan yardım istenmesi; ikincisinde ise ışıkların söndürülmemesidir. Yapılan bir araştırmada günümüzde insanların önemli bir kısmının ölen kişinin ruhunun tekrar evine geldiğine ve olup bitenleri gözetlediğine inandıkları görülmektedir.³³ Bunun ötesinde insanların azımsanamayacak bir kısmı reenkarnasyona; ruhun bir başka bedende tekrar dünyaya geldiğine inanmaktadır.³⁴ Böyle bir inancın İslâm akidesiyle uyuşmayacağı ortadadır.

Eski Türklerde ölümler arkasından yapılan törenler, toplumsal açıdan önemli bir yer işgal etmekteydi. Ölüler arkasından yas tutulur; bu, hem giysilerle hem de davranışlarla belli edilirdi. Şamanlıktan günümüze ölümler için aş verme devam etmektedir. Bu gelenek, Oğuz boylarıyla birlikte Azerbaycan'a ve Anadolu'ya gelmiştir.³⁵ Ölülerin arkasından üçüncü ve yedinci günleri büyük ziyafet törenleri düzenlenir, özellikle maddî bakımdan herhangi bir sıkıntısı bulunmayan zenginler, yüzlerce hayvan kurban ederlerdi. Hazırlanan yemeklerden bir kısmı ölünün mezarı üzerine dökülürdü.³⁶ Yine ölümlerin ardından kırk gün sonra evde temizlik

³² Örnek, *100 Soruda İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*, 63. Özterlemez, *Türk Toplumunda Din Büyü İlişkisi*, 59.

³³ Abdulhamid Pehlivan, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı (İstanbul/Maltepe Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 171.

³⁴ Pehlivan, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı*, 211.

³⁵ Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/79.

³⁶ Abdülkadir İnan, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 177. Murat Uraz, *Türk Mitolojisi* (İstanbul: Mitologya Yayınları, 1992), 229.

yapılır, şaman gelir, kötü ruhları kovar ve yemek yenirdi.³⁷ Bugün Anadolu'da ölü arkasından belirli günlerde tertip edilen ve dinî bir görünüm kazandırılan tören ve tertipleri, bu kadim geleneğin bir uzantısı olarak görmek yabana atılacak bir yaklaşım tarzı olmasa gerektir. Törenlerin kaynağı her ne kadar eski olsa da elbette yeni dinin içinde yaşayabilmesi için birtakım değişiklikler yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ölülerin usulüne uygun olarak defninden sonra sevabı ölüye bağışlanmak üzere dua etme ve hayır yapmanın dışında yapılacak bir şey olmadığı, bunların dışında kalanların bid'at olduğu beyan edilmiştir.³⁸ Yapılan bu açıklamalara rağmen yedinci, kırkıncı, elli ikinci günlerinde ya da yıl dönümlerinde köken itibariyle eski olan ve kısmen şekil değiştirerek varlığını sürdüren törenler, günümüzde mevlit ya da hatim okutulması şeklinde icra edilmektedir. Yine ölü için özellikle yemek ikramında bulunulması, helva yapma gibi uygulamalar devam etmektedir.³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığının açıklamasından da anlaşılacağı üzere ölüler için yapılabilecek şeyler dua etme ve hayır yapmadır. Burada kerih olan ise; ölülerin arkasından yapılacak dua benzeri ritüellerin yapılış şekilleri ile vakit olarak özellikle yedinci, kırkıncı ve elli ikinci günler gibi özel zamanlara tahsis edilmesidir.

Yine ölülerle ilgili olmak üzere günümüzde mezar ve türbelere gösterilen ilginin öneminden hiçbir şey kaybetmediği ve oldukça yaygın bir uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Mezarlara verilen önem esas itibariyle kaynağını eski Türk ve Orta Asya Mezopotamya kültürlerinden alır. Kişinin sevdiği eşyalarının kendisiyle beraber mezara konulması da aynı kültürel anlayışın bir parçasıdır. Bugün Anadolu'nun bazı yerlerinde bu uygulamanın hâlâ devam ettiği bilinmektedir.⁴⁰

³⁷ Uraz, *Türk Mitolojisi*, 228.

³⁸ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/372/olunun-ardindan-yapilan-yedinci--kirkinci-ve-elli-ikinci-gecesi-gibi-uygulamalarin-dini-dayanagi-var-midir?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>

³⁹ Karaçoban, *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları*, 272. Pehlivan, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı*, 162.

⁴⁰ Şener, *Şamanizm*, 105. Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 133-134.

Türkler arasında görülen yaygın hurafelerden birisi de önemli kişilerin medfun olduğu kabul edilen mezarlara veya kutlu olarak kabul edilen ağaçlara bez bağlama âdetidir. Bu âdet; hemen hemen Türklerin yaşadıkları bütün bölgelerde, Altay’lardan Akdeniz’e kadar bütün yerleşim bölgelerinde tespit edilmiştir. Bu davranışın İslâmımla bir alakasının olmadığı açıktır. Kadim inançlardan, putperest yönelişlerden kalma bir âdet olan çaput bağlama Şamanizm’de görülen iptidâî geleneklerden biridir.⁴¹ Anadolu’nun hemen her yerinde “yatır” adıyla tanınan ulu kişilerin mezarları (türbeleri) vardır. Buralarda medfun şahıslardan medet beklenir, dilekler dilenip adaklar adanır. Uğurlu sayılan bu yerlerin kudreti etrafa yayılır, sonunda buralar bakir ormanlar haline gelir, buradaki hayvanlara kimse dokunamaz. Bu kutsal yerler Orta Asya’da mevcut olup Yakutlarda yir – sub (yer–su) adını alırlar. Anadolu’da ilk çağlarda yaşayan eski toplumların kutsal saydıkları pınarlar, Hıristiyan azizlerin pınarlarına (ayazma) dönüşmüş, daha sonra da Türklerin yerleşmesiyle birlikte eski inançlarla birleşerek Müslüman Türk pınarları ve çeşmeleri olmuştur.⁴²

442

OMÜİFD

Türbelerde mum yakma olayı da yine aynı geleneğin bir devamıdır. Mezarlarda mum (çerağ) yakmanın ateş kültüyle alakalı olduğu kabul edilir. Helenler ve Romalılar mezarlarda meş’ale yakarlardı. Bu ritüel daha sonra Hıristiyanlara geçmiştir. Kadim çağlarda sadece evliyanın değil diğer ölümlerin kabirlerinde veya öldükleri yerlerde mum yahut ateş yakmak bir tür kurban kabul edilirdi. Müslüman Türkler’e mum yakma âdetinin eski Hıristiyanlar vasıtasıyla geçmiş olabileceği belirtilmektedir.⁴³ Mum yakma âdeti hâlâ güncelliğini korumaktadır. Ancak bazı toplumlarda yeri daha kuvvetlidir. Kırgız-Kazakların ölümlerin arkasından kırk mum hazırladıklarını, her gün bunlardan birisini yaktıklarını ve mum yakmayı Kur’an’ı hatim etmekten daha üstün saydıklarını eserlerde bulmak mümkündür.⁴⁴ İslâm dini tarafından zamanla tevhid inancına

⁴¹ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 203-204.

⁴² Ülken, “Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri” 18. Şener, *Şamanizm*, 106.

⁴³ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 206-207. Şener, *Şamanizm*, 106.

⁴⁴ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 206.

halel getireceğinden dolayı yasaklanmasına rağmen⁴⁵ giderek azaldığı gözlemlense de Anadolu'da mum yakma âdetinin yer yer devam ettiği görülmektedir.⁴⁶

Türkler arasında taşlarla ilgili de ilginç inanç şekillerine rastlanmaktadır. Altay şamanistlerinde, “yadaçı” diye isimlendirilen bir grup vardı. Bunların “yada” denilen taşlarıyla, kar, yağmur, dolu yağdırıp fırtına çıkarabileceğine inanılıyordu.⁴⁷ İşte bugün Anadolu'nun muhtelif yerlerinde görülebilen ve farklı şekillerde tezahür eden yağmur yağdırmaya dair inanışların tarihini çok eskilerde aramak gerekir. “Yatçı”, “yadaçı” olarak bilinen şahıslar tarafından, kaynaklarda çeşitli adları zikredilen bu taş ile icra edilen işlemlerle kuraklık probleminde çözüm bulunmaya çalışılmaktadır.⁴⁸ Aynı taşla ilgili olarak Kaşgarlı Mahmud şu bilgileri verir: Bu, bir tür kâhinliktir. Belirli taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ya da kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesi içinde gördüm. Orada bir yangın olmuştu. Mevsim yazdı. Bu suretle kar yağdı. Allah'ın izniyle yangın söndürüldü.⁴⁹ İslâm kaynaklarında bu taş “yağmur taşı” ya da “cada taşı” olarak geçer. Bu taşın gücüne yalnız şaman Türkleri değil Müslüman âlimler de inanmışlardır.⁵⁰ Bir noktaya daha dikkat çekmek gerekir. Bazı anlayış ve âdetlere, uygulamalarda farklılık olmasına rağmen çeşitli toplumlarda rastlanabilir. Yağmur duası (istiskâ) Müslüman olmadan önce Türkler arasında yaygın olduğu gibi diğer Müslüman toplumlar arasında da biliniyordu. Türkler; her iki inanışta da mevcut olan yağmur duasını devam ettirmiş, ancak yine kendisine has şekilde, çoğu defa eski âdetlerinden kopmadan yapmıştır. Yağmur duasında dinî dualar okunmuş olsa da bu duaların “kırk boğumlu asma çubuğunun üzerindeki her bir boğuma, ya da at

⁴⁵ Hayreddin Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1993), 1/74.

⁴⁶ Filiz Nurhan Ölmez-Şirin Gökmen, “Isparta İl Merkezi'nde Bulunan Türbeler”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 35 (2005), 83.

⁴⁷ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara: TTK Yayınları, 1954), 163.

⁴⁸ Erdem, “Geleneksel Türk Dini ve İslam”, 2.

⁴⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 81. Österlemez, *Türk Toplumunda Din Büyü İlişkisi*, 59.

⁵⁰ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 4 (1952), 26.

kafasına okunması"⁵¹ eski inançların devam ettiğinin açık göstergesidir. Belki de bu karışımından ya da batılı bakış açısının yetersizliğinden, yabancılaşmaktan ve en önemlisi de tarafgirliğinden olacak bazı batılı düşünürler tarafından yağmur duası batıl inanç olarak gösterilmiştir.⁵² Yapılışındaki hareket ve davranışlar bir tarafa, bir kişinin mutlak kudret sahibi olarak kabul edip inandığı bir yüce varlıktan hayatın çeşitli zorluklarına karşı yardım istemesi ne kadar tabii ise yağmur hususunda da bir dilekte bulunması o kadar tabiidir. İstiskâ konusunda farklı İslâm beldelerinde görülen ve İslâm akaidiyle uyuşmayan uygulamalar eski kültürlerle ait unsurlardır. Câhilî Araçlar arasında da görülen yağmur duasına Hz. Peygamber'in çocuk yaşta katıldığı rivayet edilmektedir. Peygamberlik döneminde ise Hz. Peygamber'in çeşitli zamanlarda yağmur duası yaptığına dair çok sayıda hadis mevcuttur. Mezhepler yağmur duasının sünnet olduğu hususunda görüş birliği halindedir.⁵³ Duaların kırk boğumlu asma çubuğunun üzerindeki her bir boğuma, ya da at kafasına okunması 444 örneğinde de görüldüğü gibi eski ve yeni uygulamalar o kadar iç içe girmiştir ki bunlar arasındaki farklılıklar neredeyse ayrıntılarda kendisini göstermektedir. Cinlerle olan münasebetlerde benzerlik göstermektedir. Cinleri kovmak için başvuru nesne ve metotlar değişmiş olsa da, özünde cin kovma işlemi hâlâ varlığını korumaktadır. Bir de bu işi yapanların isimleri değişmiş, şaman'ın yerini hoca ve bunun benzeri diğer unvan veya isimler almıştır. İmam Siğnâkî'nin *en-Nihâye* isimli eserinde, namaz anında canlı öldürmesi üzerine Ebü'l Yüsr el-Pezdevî'nin kardeşine cinlerin musallat olduğu, tıpta çare bulunamaması üzerine erbabınca cinlerin razı edilmesiyle tedavi edildiği anlatılmaktadır.⁵⁴

⁵¹ Orhan Acıpayamlı, "Türkiye'de yağmur Duası" *AÜDTCFD*, 22/ 3-4 (1964), 229. Türkiye'de yağmur yağdırma ritüelleriyle ilgili olarak bk. Elif Şebnem Kobya, "Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmur İlgili İnanışlar" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

⁵² David Hotham, *Türkler*, çev. M. Ali Kayabal (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973), 204.

⁵³ Mustafa Baktır, "İstiskâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/381-382.

⁵⁴ Ethem Karaçoban, "Menâhicü'l-usûlî'd-dîniyye ilâ mevâkîfî'l-makâsîdî'l-yakîniyye". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 / 2 (Aralık 2020), 211.

Bazı nesnelere kutsallık atfetme, hemen bütün toplumlarda sık görülen ve oldukça yaygın olduğunu söyleyebileceğimiz bir realitedir. Farklı uluslarda görülen bazı ağaçları kutsal sayma anlayışını⁵⁵ eski Türklerde de görmek mümkündür. Dede Korkut Kitabında su, ağaç ve dağ kültürleri önemli yer tutar. Türklerin koruyucusu olan Türk Tanrısı'nın dışında, yüksek dağlar, pınarlar, ata mezarları, sular... kutsal ruhların mekânı kabul edilip bunların da yurdun koruyucusu olduğuna inanılırdı.⁵⁶ Kayın ağacının Türklerin hayatındaki yeri dikkate değerdir. Kayın ağacının, çocukların koruyucu Tanrısı olan "Umay"la beraber gökten geldiğine inanılmaktadır.⁵⁷

1.2. Dede Korkut

Dede Korkut'un şahsiyeti ve toplum içerisindeki konumu önemlidir. Dede Korkut toplumun kutsallaştırdığı, bozkır hayatının geleneklerini, örf, âdet ve törelerini çok iyi bilen kabile teşkilatını muhafaza eden bir Oğuz büyüğüdür. Halkın atası, kabilenin reisi, bilgin, güçlü halk ozanı ve bilge olarak hikâyelerde adı çok sık geçer. Yöneticiler zor zamanlarında Dede Korkut'a başvururlar. Ondan fikir alırlar. İçinden çıkılmaz görünen nice durumlar onun yol göstermesiyle çözülür. Toplum içindeki yeri o kadar yücedir ki kendisinden önceki ve sonraki birçok olayı haber verdiğiğine inanılır.⁵⁸ Eserlerde Dede Korkut'un olağanüstü kişiliğiyle ilgili anlatılan olaylardan birinde, Dede Korkut; Deli Karçar'ın kız kardeşini Bamsı Beyreğe istemesi üzerine, Deli Karçar kızar ve Dede Korkut'un peşine düşer, sonunda onu yakalar. Deli Karçar, Dede Korkut'u öldürmek için kılıcını kaldırdığında Dede Korkut ism-i azam okuyup "Çalarsan elin kurusun" der. Allah'ın emriyle Deli Karçar'ın eli yukarıda asılı kalır. Zira Dede Korkut keramet sahibidir. Bunun üzerine Deli Karçar yaptığından pişmanlık duyar, Dede Korkut'a yalvararak elini iyileştirmesini ister.

⁵⁵ Göka, *İnsan ve Mekan*, 98.

⁵⁶ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, 110.

⁵⁷ Gökyay, "Dede Korkut", 9/79.

⁵⁸ Gökyay, "Dede Korkut", 9/78.

Dede korkut da dua eder, Hak emri ile Deli Karçar'ın eli iyileşir.⁵⁹ Oğlunu kaybetmesi üzerine ağlamaktan gözlerini kaybeden, oğlunun döndüğü müjdelence "Oğlum olduğunu şundan bileyim, serçe parmağını kanatsın, kanını mendile silsin, gözüme süreyim, açılacak olursa oğlum Beyrek'tir." diyen ve mendili gözüne sürünce Allah Teâlâ'nın izniyle gözü açılan⁶⁰ Pay Püre Bey'in kıssası, Kur'an'da anlatılan Yakup (a.s.)'un kıssasıyla aynı mahiyete sahiptir.

Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak şu an için buna lüzum görmüyoruz. Verilen bilgilerden hareketle, Türklerin Müslümanlığının, önceki kültürlerin etkisiyle, olağanüstü özelliklere sahip kişilerin gölgesinde geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda Dede Korkut hikâyeleri üzerinde yapılan birtakım çalışmalarda konu ele alınmış ve Dede Korkut hikâyelerinde İslâmiyetten gelen tesirin sathi olduğu ve bunun bir cildan öteye geçmediği iddiası Barthold tarafından dile getirilmiştir. M. Fuad Köprülü ve Abdülkadir İnan da bu görüşe katılmışlardır.⁶¹ Babinger'in yaklaşımı da aynı doğrultudadır. Babinger'e göre; daha on beşinci yüzyıllarda, Kutadgu Bilig'in telifi zamanlarında olduğu gibi "İslâmiyet, her nevi nasperverâne tamîklerden hali", yüzeysel bir mahiyetteydi. Eski inançlar, halk arasında değişik şekillerde yaşamakta devam ediyordu. Dinin halka anlatımında sade dil kullanımı oldukça etkili oluyordu.⁶² Batılı araştırmacıların dıştan baktıklarını unutmamak kaydıyla Anadolu halkının inanç yapısını incelerken, bu görüşleri de göz önünde bulundurmak gerekir. İnan'a göre de, şamanizm geleneklerinin çoğu, "güya İslâm talimatından imiş gibi" yüzlerce yıldır sürüp gelmiştir.⁶³ Bu görüşün aksine, Dede Korkut kitabında şamanlık izlerinin, İslâmiyet kadar güçlü olmadığını dile getirenler olmuştur.⁶⁴

⁵⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1988), 69. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, CCC1.

⁶⁰ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 91.

⁶¹ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, CCLXXXIX.

⁶² Babinger, *Anadoluda İslâmiyet*, 21-22.

⁶³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 204.

⁶⁴ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, CCLXXV.

Eski gelenekleri yeni dini kimlikleri altında devam ettirmek sadece Türklerde rastlanılan bir durum değildir. Müslüman olan milletler, eski dinlerinin bakiyesi olan bazı hususları yeni dinlerine taşımışlardır. Bu kapsamda Câhiliye devrine ait bir takım gelenek, inanç ve ibadetlerin İslâm dini içerisinde yaşamaya devam ettiğini biliyoruz. Örneğin Kâbe'yi tavaf etmek putperestlerin dinî âdetlerindendi yani cahilî bir sünnettir. Araplar; Kâbe'ye saygı duyar, orada ibadet yapar, tazimde bulunur ve dua ederlerdi. Esas itibarıyla bu hususlar, Hz.İbrahim ve Hz.İsmâil zamanlarının âdet ve geleneklerini devam ettiren kimselerdi. Kâbe'ye saygı, tavaf, hac, umre, Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe, kurban sunmak, hac ve umre esnasında telbiye getirmek gibi hususlar Arapların önem verdikleri ibadetleri arasında yer almaktadır.⁶⁵ Sayılan hususların tamamı İslâm inanç ve ibadetleri arasında da yer almış ancak bazılarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu doğrultuda Kâbe putlardan arındırılmış ve çıplak olarak tavafı kaldırılmıştır. Diğer yandan putlara tapmak, Allah'tan başkasından yardım dilemek, onlara kurban sunmak gibi şirke delâlet eden uygulamaların tamamı kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Hatta Kur'an-ı Kerim'de, Allah'a eş koşma affedilmeyecek günah olarak zikredilmiştir.⁶⁶ Her ne kadar yasaklanmış olsalar da bazen eskiye ait olan hususların inananların hayatında sorunlara neden olduklarını biliyoruz. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de üstünlüğün takvada olduğu vurgulanıp⁶⁷ soya bağlı övünmenin yasaklanmasına, Hz. Muhammed'in, annesinin siyahiliğinden dolayı Bilal-i Habeşî'yi aşağılamasına öfkelenerek Ebû Zerr'i "Sen, hâlâ kendisinde câhiliye anlayışı bulunan bir kimsesin"⁶⁸ diye uyarmasına rağmen ümmet arasında zaman zaman kabilecilik mihverli problemler gündeme gelebilmiştir.⁶⁹ Türklerde ise Şamanizm gelenekle-

⁶⁵ Kelbi, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Düşüngen Bilgin (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 40. Karaçoban, *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları*, 150.

⁶⁶ en-Nisâ 4/116.

⁶⁷ el-Hucurât 49/13.

⁶⁸ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İman", 22; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, "Eyman", 38.

⁶⁹ Mehmed Said Hatiboğlu, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik HİLAFETİN KUREYŞİLİĞİ", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 / 1 (Nisan 1979), 121-213

rinin çoğu, İslâm öğretisiymiş gibi varlığını sürdürmüştür.⁷⁰ Maverâünehir ve Horasan Müslümanları bozkırlarda yaşayan soydaşlarını “müşrik” olarak görmüşlerdir. Kazak Müslümanları eski geleneklerini devam ettirdiklerinden, Horasan uleması tarafından müşrik sayılmışlardır.⁷¹ Yine Müslüman olan Karluklar Sultan Sencer devrinde Semerkant civarına geldiklerinde giysileri, âdetleri ve hayat tarzlarından dolayı müşrik olarak görülmüşlerdir.⁷² Burada da açıkça görüleceği üzere aslında bir inanç ya da âdetin İslâm dini bünyesinde devam edip etmemesinin ölçüsü itikâdî esaslarla olan münasebetine bağlıdır. Diğer yandan çıkış noktası olarak geleneğe ait olan unsurlara hiçbir zaman için dinîlik kisvesi kazandırılmaması önem arz etmektedir.

Önceki satırlarda kısmen değinildiği üzere eski Türk kültürünün etkilerinin en çarpıcı örneklerini Türklerin Müslüman olmalarından sonra yazılan Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi eserlerde bulmak mümkündür. Örneğin ünlü eserinde Türk hükümdarlarınca ideal devlet sisteminin ne olduğundan bahseden Yusuf Has Hacib, muskacı ve üfürükçülerin toplum için gerekli olduğundan bahseder ki bunlar şamanların temel fonksiyonlarından. Ünlü eserinde tabiilerle ilgili olması gereken münasebeti ortaya koyduktan sonra, efsuncularla ilgili olarak bazı öğütlerde bulunur. Bu öğütlere göre, doktorlardan sonra büyücüler gelir; cin kaynaklı olan rahatsızlıkları bunlar tedavi eder. Dolayısıyla bunlarla tanışmak ve güzel muamelede bulunmak, cin ve perilerden kaynaklanan hastalıkları efsunculara okutmak lazımdır.⁷³ Cinlerin insanlarla olan münasebeti Müslüman âlimler tarafından da tartışılmış bunlardan bir kısmı böyle bir münasebeti kabul etmezken diğer bir kısmı ise bunun mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Cinlerin insanlar üzerinde tesir icra edebileceği inancı sonucunda manası anlaşılmayan “havas” ve “azâim” türü metinler bu etkilerden kurtulmak niyetiyle kullanılmaya başlanmış ancak ulemanın ekseriyeti bu tasalluttan kurtulmak için Kur’an kıraati dışında başka

⁷⁰ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 204.

⁷¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 206.

⁷² İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 20.

⁷³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat (Ankara: TTKY, 1959), 315.

bir hususu hoş görmemişlerdir. Sözü edilen havas ve azâim türü uygulamalar daha çok İslâm öncesi kültürlerin etkisiyle toplum arasındaki yerlerini korumuşlardır.⁷⁴ Tartışmalar bir yana bugün için konu sihir, büyü, ruh çağırma ve cinlerden kurtulma gibi adlarla güncelliğini korumaktadır. İslâm düşüncesinde sihir, büyü ve kehanet gibi uğraşlar yasaklanmasına rağmen⁷⁵ geniş halk kitleleri bu tür uygulamalardan şifa bulmak ümidiyle, çoğu zaman da İslâm diniyle ilmihal derecesinde de olsa bilgi sahibi olmayan kişilerin kapısında sıraya girebilmektedir. Elbette bu tür uğraşları meslek edinen insanlar sadece Müslümanlar arasında görülüyor. Farklı topluluklarda benzer manzaralara şahit olmak mümkündür. Bizim burada dinî bilgi seviyelerine atıfta bulunmamızın nedeni başvuru insanlarının, dinî bir boyutu olan hoca ünvanını kullanıyor olmalarından dolayıdır.

1.3. Ahmed Yesevî

Türklerin İslâm anlayışında belirgin tesirleri olan Ahmet Yesevî'nin menkıbevî hayatı oldukça ilginçtir. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönem, Türklerin İslâm'ı kabulünden yaklaşık dört asır sonraki devredir. Anlatılanlara bakılırsa Hz. Muhammed'in manevî işaretiyle ashabdan Şeyh Baba Arslan, Ahmed Yesevî'yi irşad için yüzlerce sene yaşamış ve Hz. Muhammed'den aldığı irşad görevini yerine getirerek Yesevî'yi irşad etmiştir. Yesevî, daha küçüklüğünde Hızır'ın delâletine mazhar olmuştur.⁷⁶ Ahmed Yesevî'nin tesirleri öldükten sonra daha da yaygınlaşmış, etki gücünü ve alanını genişletmiştir. Örneğin; Timur, Buhara'ya gitmeye karar verir ve Hızır ile yola çıkar, yolda Türkistan'a uğrar. Bu sırada Ahmed Yesevî, Timur'un rüyasına girerek " Ey yiğit, çabuk Buhara'ya git! İnşallah oradaki şahın ölümü senin elindedir. Senin başından çok şeyler geçse gerektir. Bütün Buhara halkı zaten seni beklemektedir." der. Timur uyandığında Allah'a şükreder ve Türkistan'ın hâkimi Nogaybak Han'a, Ahmed Yesevî'nin kabrine âsitâne yaptırması için para ve talimat verir.

⁷⁴ Ahmet Saim Kılavuz, "Cin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/9.

⁷⁵ el-Bakara 2/102.

⁷⁶ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 28 vd.

Yine Timur'un, Yıldırım Bayezid ile savaşmak üzere Anadolu üzerine sefere çıktığı zaman Yesevî'nin makamından tefe'ül⁷⁷ ettiği belirtilmektedir.⁷⁸ Bunlar Ahmed Yesevî hakkında anlatılanların cüzî bir kısmıdır. Onun daha çocukluk devresinde iken Hz. Peygamber'in gönderdiği hurmayı getiren Arslan Baba'yı tanıyıp "Emanetimi ver!" diye seslenerek kerametler gösterdiği anlatılanlar arasındadır.⁷⁹ Burada anlatılanlar belki de daha çok halkın Yesevî algıları bakımından önemlidir. Şüphesiz Ahmed Yesevî için anlatılanların önemli bir bölümünün gerçeklerle alakası yoktur. Halk arasında şöhreti yayılan insanlar için bu neredeyse olağan bir durumdur. Halk bu insanlar için daha onun ölümünden önce menkıbeler anlatmaya başlar ve bunlar zaman geçtikçe zenginleşir. Sonunda bu şahsın gerçek kimliğini tayin neredeyse imkânsız hale gelir.⁸⁰ Ancak Yesevî hakkında anlatılanlar doğru olmasa da insanların zihni yapılarının tahlili için önemli bilgiler içerirler. Gerçek şudur ki Ahmed Yesevî devrin İslâm algısında çok önemli bir rol oynamış ve İslâm'ı halkın anlayacağı bir dil ile anlatmaya çalışmış; gördüğü yanlışlıklara, sapmalara çeşitli şekillerde dikkat çekmiştir. Nitekim Yesevî, ilmiyle âmil olan âlimlerin önemine dikkat çekmiş ve aynı zamanda yanlış yolda gördüğü tarikat mensuplarını da dizeleriyle uyarmıştır. Yesevî'nin kişiliği, dinî ve tasavvufî anlayışı vs. farklı çalışmaların konularıdır ki bu alanlarda birçok

⁷⁷ Tefe'ül, bir şeyi uğur saymak ve hayra yormak olup daha çok gelecekle ilgili iyimser beklentileri dile getirir.

⁷⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 41. Köprülü bu olay ile ilgili aynı sayfa 39. dipnotta, Hucend'li Kadı Mahdum Nebi Can Hâtif tarafından Türkçe'ye çevrilen, *Vâkıât-ı Timur*, Taşkend, 1308' den naklen şu bilgiyi verir: " Rûm dârül mülküne teveccüh ettiğim zaman, Hz. Şeyh Yesevi Makâmât'ından tefe'ül ettim. Bu beşâreti buldum ki her ne zaman müşkilâta uğrarsanız bu rubâî'yi okuyunuz:

Yeldâ giceni şem-i şebistân itkân

Bir lâhzada alemni gülîstân itkân

Bes müşkil işim tüşübdür âsân itkân

Ey barçanı müşkilini âsân itkân.

Ben bu rubâî'yi hıfzettim. Kayser-i Rum askeriyile karşılaştığımda bunu yetmiş defa okudum, zafer hâsıl oldu." Köprülü Timur'un rüyasında, Yesevî'yi görmesi olayının geçtiği "Risale-i Tevârih-i Bulgarıye" isimli eserin hurafelerle dolu olduğunu da, bibliyografya kısmında beyan eder.

⁷⁹ Hüseyin Çelikan, "Türk-İslam Kucaklaşması Hoca Ahmed Yesevî ve Bilinmesi Gereken Gerçekler", *Türk Yurdu Dergisi* 14/88 (Aralık 1994),370.

⁸⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 27 vd.

çalışma mevcuttur. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz konu Ahmed Yesevî'nin kendisi değil halkın zihninde yer tutmuş olan Ahmed Yesevî'dir. Bu yönüyle halkın İslâm algısında Yesevî'nin yer yer beşerüstü özelliklerle bezenen menkıbevi hayatının oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Menkıbevi İslâm anlayışı ve bazı insanlara beşerüstü nitelikler atfetme Türkler arasında oldukça yaygındır. Konumuz açısından Kırgızlar'ın Manas destanında da ilginç örnekler vardır. Destanlar ulusların yazı öncesi çağlarında oluşmuş eserlerdir. O dönemlerde hem yaratılışları, dönüşümleri, toplumların tanrı ve çeşitli varlıklara ait inançlarını hem de toplumun geçmişine ait bilgileri destanlarda bulmak mümkündür.⁸¹ Destanlar olağanüstü bir üslupla olsa da ulusların hayat anlayış ve yaşayışları hakkında çok önemli bilgiler verirler. Bu bakımdan destan milli kültür değerlerinin bir hazinesi, millî ve sosyal hayatın geniş bir tablosu demektir.⁸² Destanlar bir milleti millet yapan bütün unsurları barındırır. "Bu yüzden destanlar, milletlerin birinci sırada düşünülen kaynaklarıdır."⁸³ Manas destanında ise Kırgızların gelenek ve göreneklerini, törelerini, inanışlarını, başka milletlerle olan ilişkilerini, masallarını ve ahlâk anlayışlarını bulmak mümkündür.⁸⁴

Adı dört büyük peygamber tarafından konulan, iki defa ölüp dirilen üçüncüsünde ise kalıcı olarak ölen Manas,⁸⁵ Kalmuklar'la bir savaş yapar, onları mağlup eder, dönüş yolunda Kalmuklar'a casus olarak gönderilip daha sonra ihanet ederek karşı tarafa geçen Gökçeğöz ile karşılaşır ve Gökçeğöz, kırk adamıyla beraber Manas'ı zehirler. "Kırk yiğit ölür. Manas'ı, karısı Kanıkey kurtarır. Mekke'den erenler gelir, Kanıkey'e yardım ederler. Manas; iyi olur olmaz Mekke'ye gider, dua edip Tanrı'ya yalva-

⁸¹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988), 36.

⁸² Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 5.

⁸³ Mustafa Necati Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları* (İstanbul: Akran Yayıncılık, 1990), 7.

⁸⁴ Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, 138.

⁸⁵ Tuncer Gülensoy; "Manas Destanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/557.

arak kırk yiğidin dirilmesini sağlar.”⁸⁶ Manas öldüğünde hanımı Kanıkey hamiledir. Bu hamilelikten bir erkek çocuk dünyaya gelir. Kanıkey zahmetli bir yolculuktan sonra babası Temir Han’ın yanına varır. Şölenler düzenlenir, bütün il halkı toplanır, fakat çocuğa isim bulunamaz. “Ansızın nereden geldiği bilinmeyen aksakallı bir ihtiyar görünür. Uzun uzun dualar eder; Temir Han’ın torununa Semetey adını verir.”⁸⁷

Manas destanında İslâmi unsurlarla Türk geleneklerinin beraber anlatıldığı yerler iki kültürün görünümü açısından önemlidir. Semetey, babası Manas’ın kabrini ziyarete karar verir. Annesi ve eşi bu ziyarete karşı çıkmasına rağmen Semetey bunda ısrar eder. Bunun üzerine annesi “O Semetey, biraz dur! Beni dinlemeden gitmek istiyorsan önce akşam namazını kıl, sonra akboz (kır) kısırağını kurban kes, kestiğin yerde pişir. Kaynayan kazanda köpük peyda olursa, babanın dirildiği (razı olup sevindiği) demektir. Kazanda kara kan görülürse han babanın ölmesi (razı olmaması) demektir. Bu hali gördükten sonra “Vay, babacığım!” diye bağır ve eve doğru gel.” Semetey denilenleri yapar, et kaynatılırken kazanda köpük yerine kara kan oluşur, annesi ve eşi, Manas’ın kurbanlığı kabul etmediğini anlayıp ağlarlar. Bütün bunlara rağmen yoluna devam eden Semetey bu yolculuk sırasında öldürülür.⁸⁸ Elbette burada zikredilenler bir destandan alınmadır. Olağanüstü bir yöntemle anlatılmıştır. İlmî yöntemlerle değerlendirildiğinde Kırgızlar hakkında birçok faydalı bilgi elde edilebilir. Ancak bunları okuyan ya da anlatanların sadece erbabı ile sınırlı kalmayacağı hatta halkın bunları daha çok sahipleneceği düşünülürse akidevî açıdan işin düşündürücü yanı ortaya çıkar. Anlatılan hususlardan bazılarının gerçek manada kabul edildiği takdirde sahibini şirke kadar götürebileceği ise aşikârdır. Burada eski ve yeni inanç ve ibadetler birbirine nüfuz etmiştir. Namaz ibadetinden sonra kurban kesilir. Ancak kesilen kurban Manas içindir ve kabul edip etmemek onun uhdesindedir. Gerçekte ise Manas’ın toplumdaki statüsü ne olursa olsun neticede hem ölüdür hem de bir insandır. Yani hiçbir şekilde kurban su-

⁸⁶ Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*,141.

⁸⁷ Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*,142.

⁸⁸ Abdülkadir İnan (çev.), *Manas Destanı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985), 209-210.

nulacak biri değildir. Nitekim “De ki: Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin rabbi olan Allah içindir.”⁸⁹ âyetinden de açıkça anlaşılacağı üzere İslâm’da bütün ibadetler sadece Allah için yapılmakta olup kabul edip etmemek de yalnızca O’na mahsustur.

Konuya açıklık getirmesi bakımından Türklerin kurban ibâdeti anlayışlarına bakmakta fayda var. Türkler, Tanrıların en yücesi olarak kabul edilen Gök Tanrı’ya şükran duygusu ifadesi olarak “Beyaz Yaratıcı” diye adlandırılan ve büyük varlık, iyi ruh diye bilinen yaratıcıyı ve Han Ülgen’i anmak için kurban keserlerdi. “Karanlık Âlemin Tanrısı” diye bilinen Erlik Han’ın vereceği kötülüklerden kurtulmak; ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı belirtisi olarak, Yer-Su diye adlandırılan, dağlar, ırmaqlar, göller gibi kutsal olarak bilinen varlıklardan ruh, tanrı sıfatıyla yardım ummak için de kurban kesilirdi. Yine boyların meydana getirdikleri obaların tamamlanışında kutsal yer belirtisi olarak, obalarda yapılan şaman ayinlerini kutlamak; kutsal olarak bilinen orman ve ağaçlara saygı göstermek ve herhangi bir isteğin tahakkuku öncesinde ve sonrasında Tanrı’ya şükran duygusunun ifadesi olarak kurban sunarlardı.⁹⁰ Bugün baktığımızda İslâm’da meşru olarak görülen kurban kesmenin dışında birçok kurban çeşidine rastlanır. Bunları eski kurban anlayışının bir devamı olarak görmek mümkündür.

Elbette kurban kesme sadece eski Türk inancına has bir ibadet değildir. Hemen bütün dinlerde kurban kesme dinlerin temel unsurları arasında yerini almıştır. Mekkeli müşrikler; çeşitli vesilelerle Kâbe’de ve diğer bazı yerlerde hatta Mekke dışında bulunan putların yanında putlara bağlılıklarını sunmak üzere kurban keser, kanlarını putların üzerine döker, etlerini hayvanlara bırakırlardı. Ölülerin mezarında ya da cinlerden kurtulmak için de kurban kesilirdi. Kur’an bu tür kurban kesimlerini

⁸⁹ el-En’am 6/162.

⁹⁰ Hasan Köksal, “Eski Türk Toplumunda Kutsal Değerler ve Kurban Kavramı”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, Haz. Feyzi Halıcı (Ankara: Güven Matbaası, 1985), 1/527. Nilgün Çıblak, “Mersin’de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri”, *TÜBİAR-XVII* (Bahar 2005),159.

yasaklamış⁹¹ ve üzerlerine Allah'ın adı anılmadan kesilen kurbanların etlerinden yenilmesini büyük günah olarak nitelemiş bunun şeytanların telkini olduğunu, şeytanların telkinlerine uyulduğu takdirde ise şirk koşulmuş olacağını söyleyerek⁹² İbrâhimî geleneğe uygun olan kurban anlayışını getirmiştir.⁹³ Aslında bazen insanlar, Allah'a inandıklarını beyan etmekle beraber kurban kesmede de görüldüğü üzere O'na has olması gereken vasıfları başkalarına da verdiklerinden Kur'an tarafından "Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a iman etmezler."⁹⁴ âyetiyle müşrik olarak nitelendirilmişlerdir.

1.4. Baba İshak

Konumuz açısından toplumun Baba İshak algısı da önemlidir. 13. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Baba İshak'ın toplum arasındaki statüsü oldukça ilgi çekicidir. Önceleri kendisinin bir veli olduğunu iddia eden Baba İshak, daha sonra peygamberliğini ilan etmiş halk da buna inanarak "La ilahe illallah. Baba veli Allah" diye onu yüceltirken daha sonraları "La ilahe illallah, Baba Resûl Allah" diyerek onun risaletini, kendileri yönünden tescil etmişlerdir.⁹⁵ Baba İshak'ın fikirleri sonunda bir ayaklanmaya kadar varmıştır. Baba İshak, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından gönderilen ikinci birlik tarafından yenilgiye uğratılıp Amasya'da yakalanarak idam edilmiş ise de taraftarları onun ölmeyeceğini ifade ederek savaşa devam etmişlerdir.⁹⁶

Anadolu'da yüzlerce ayaklanma olmuştur. Bu yönüyle Baba İshak ayaklanması onların büyüklerinden de olsa yine de sıradan bir ayaklanma olarak değerlendirilebilir. Ancak İslâm dinine inananlar, Hz. Muhammed'den sonra bir peygamberin gelmeyeceğini bilir ve ona iman

⁹¹ el-Bakara 2/173, el-Mâide 5/3, el-En'âm 6/145, en-Nahl 16/115.

⁹² el-En'âm 6/121.

⁹³ Ali Bardakoğlu, "İslâm'da Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/436.

⁹⁴ Yûsuf 12/106.

⁹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971), 420-424.

⁹⁶ İsmet Kayaoğlu, "Mevlâna'nın Çağdaşı Derviş Tarikatlar Babalar Kalenderîler Ve Diğerleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1990), 148.

eder. Böyle olması gerekmesine rağmen kim ve unvanı ne olursa olsun birinin peygamber sıfatıyla bir ayaklanma başlatması ve en ilgi çekici yönü de kendisine Müslümanlar arasından küçümsenemeyecek sayıda taraftar bulması, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir husustur. Müntesipleri Baba İshak'ı peygamber olarak görmekle de kalmamış, onun ölmediğini iddia etmek suretiyle kendisine beşerüstü bir statü vermişlerdir. Açıktır ki İslâm akaidine göre bu vasıf Allah'tan başkasına verilemez. Baba İshak'a Allah'ın elçisi denilmiş olsa da, onu bir mütenebbi değil; aşırı inançları ile yeni şartlara göre ortaya çıkmış ve İslâm memleketinde haddi aşmış aşırı bir Türk şamanı olarak değerlendirenler de olmuştur.⁹⁷

Kaynaklarda Türkler'e ait eski kültür kalıntılarının, yeni kabul edilen din içerisinde nasıl varlığını sürdürdüğüne dair bol miktarda malumat vardır.⁹⁸ Yukarıda temas edilenlerin dışında örnek olması bakımından bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: efsun, tılsım, mavi boncuk, geyik boynuzu, koç kafası, at nalı, çok yaşamaları için çocuklara Yaşar, Durmuş, Satı gibi adlar vermek...⁹⁹

2. Hıristiyan Tesirler

Türklerin Anadolu'ya kendi öz kültürlerinin yanında farklı kültürel tesirlerle geldiklerini belirtmiş, ayrıca burada bir de Hıristiyan ve yerli unsurlarla karşılaştıklarından söz etmiştik. Hıristiyanların en belirgin tesirleri mezar ziyaretlerinde ve buralarda gerçekleştirilen davranışlarda olmuştur. Eski Türk inançlarının saikiyle özel bir görünüm alan evliya kültürü, Hıristiyanlığa ait azizler kültüründen de etkilenmiş olup günümüzde her ikisi de Anadolu'da canlılığını sürdürmektedir.

Orta Çağ boyunca Batı Hıristiyanlığı, her kuşakta rastlanabilen sözleri geniş uygulama alanı bulmasa bile, her yerde kanun sayılan kadın ve erkek azizler yetiştirmiştir. Bu durum Uzak Doğu dinleri ve Doğu Kilisesi

⁹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 425.

⁹⁸ Mesela bak. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*.

⁹⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 207. Celaleddin Vatandaş, *Vahiyden Kültüre* (İstanbul: Pınar Yayınları), 46.

için de geçerlidir. Bunların, insanlığın bozulmaya giden yönünü kontrol altına alıp “akıntıya karşı” bir hareket oluşturmak ya da var olan bu hareketi hızlandırmak için ortaya çıktığını düşünenler vardır. Bu düşünüşe göre azizler, “yaratılışın merkezkaç eğilimlerini önlemek için merkezci bir ivme hazırlamak ve onu korumak, kısacası dinin işlevini en iyi şekilde yerine getirebileceği bir ortam hazırlamak” için vardır. Azizler dindir. Çünkü “akıntıya karşı olan” her şeyi onlar harekete geçirir. Manastırlarda kalan bazı kadın ve erkekler yoğun bir şekilde dinî hayatlarını yaşayarak, bayram ya da özel günler nedeniyle çevrelerinde öyle bir hava oluştururlardı ki bir şekilde bu cazibeye kapılmamak mümkün değildi.¹⁰⁰ Martin Lings’e göre dinlerde azizlerin bulunması dinlerin ortak yanlarındanır. Bütün gerçek dinlerin kurucularından başka azizleri, ulu kişileri de vardır. St. Augustine, St. Bernard, St. Catharina ve St. Terasa bunlardan yalnızca birkaçıdır. Vücutta çıkan ve her nesilden en az bir ya da iki Hıristiyan velide görülen haça benzer yaralar (stigmata) da ulu kişilerin delillerindendir.¹⁰¹

456

OMÜİFD

Türkiye’de yaygın olarak rastlanan mezarlara aşırı bağlılık ve orarlardan medet umma gibi inanç ve ritüeller üzerinde Hint etkisi görülmesine rağmen, bu tür davranışların daha çok ilk dönem efsane ve halk inançlarından, özellikle eski Hıristiyanlardan geçmiş olduğu söylenebilir. Orta Çağ Hıristiyanlarının adım başına bir savmaa’ları¹⁰² ve her şehirde bir velileri bulunuyordu. İnsanlar, velileri ziyaret etmek ve bu tür kutsal kabul edilen yerlere adak vermekle bağışlanacaklarına inanıyorlardı.¹⁰³ İnsanlar kendilerinde olmadığını ve ancak bazı şahıs veya varlıklarda bulunduğunu düşündüğü manevi güçlerden nasiplenme isteklerinden dolayı belirli yerleri ziyaret ederler. Bu yöneliş sadece belirli uluslar ya da belli dinlere has değildir.

¹⁰⁰ Martin Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, çev. Nabi Avcı-Ufuk Uyan (İstanbul: Ağaç Yayınları, 1991), 65.

¹⁰¹ Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, 74.

¹⁰² Savmaa: Tekke, özel tapınak, Hıristiyan rahiplerinin halktan uzaklaşması ve inzivası için tesis edilmiş hücre.

¹⁰³ Mehmed Şemseddin Günaltay, *Hurafeler ve İslâm Gerçeği*, haz. Ahmet Gökbel (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997), 283.

Mezarlarda medfun şahıslardan medet umma Anadolu'da Müslümanlar arasında da kendine yer bulmuştur. Genellikle sünnilik dışında kalan bazı oluşumlar; bu eski kültürleri, kendilerini daha çabuk benimsetebilmek için İslâmîleştirmeye çalışmışlar, böylece "Ürgüp yöresindeki Aya Haralambos kültürü, Hacı Bektaş Kültüyle özdeşleşmiş; Aya Teodoros'un ki, Baba İlyas; Aya Yorgi'ninki ise Hızır-İlyas kültürleriyle birleşmiştir.¹⁰⁴ Bu etkileşimin sonunda da her iki tarafın birden kabullendiği, Hasluck'un "iki taraflı perestîşgâhlar"¹⁰⁵ dediği, Anadolu'da Müslüman ve Hıristiyan halk tarafından ortaklaşa ziyaret edilen mekânlar zuhur etmiş oldu.¹⁰⁶ Burada Aksaray'a bağlı Gökçe köyünde kilise mimarisi şeklinde inşa edilmiş olup türbe olarak düzenlenen, Hıristiyanlar tarafından burada medfun kişinin Aziz Mamus, Müslümanlarca da Şammas (Şambaz) Baba olduğuna inanılan ve her iki dinden insanların ziyaret edip dileklerde bulunduğu mekândan bahsetmek yerinde olacaktır. Mezkûr mekânda Hıristiyanların yaktığı mumlar ile Müslümanların kullandığı sarık, tespih, yeşil örtü ve Kur'an-ı Kerim'in bir arada bulunması üzerinde durulması gereken bir husustur. Daha ilginç olan ise, Şammas Baba'nın bölgede yaşamış Müslüman bir ermiş olduğuna ve bu kişinin gündüzleri Hıristiyanlara, akşamları ise Müslümanlara ders verdiğine inanılması ve bu inancın rivayet şeklinde dillerde dolaşmasıdır.¹⁰⁷ Akıl hastası olup burada bir müddet kaldığında şifa bulunduğu inanılan ve kurban sunulan bu yerlerin itikadî açıdan değerlendirilmesi gerekir. Yapıda medfun şahsın Hıristiyan mı yoksa Müslüman mı olduğu farklı bir konu olmakla birlikte, buradan beklentilerin tevhid inancıyla bir arada bulunmasının mümkün olmadığı zahirdir. Günümüzde türbe gibi bazı yerleri ziyaret etmenin ruh sağlığı yönünden üzerinde durulmaktadır.¹⁰⁸ Bu bağlamda ibret alma ya da terapi amacıyla bazı yerlerin ziyaret edilmesinde

¹⁰⁴ Ocak, "Anadolu", 3/115.

¹⁰⁵ Frederick William Hasluck, *Bektaşîlik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulusi (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 52.

¹⁰⁶ Ocak, "Anadolu", 3/115.

¹⁰⁷ Sabah, "Hristiyan azizi mi Müslüman evliya mı?" (22.12.2012), <https://www.sabah.com.tr>

¹⁰⁸ Deniz Canel Çınarbaş, "İslami ve İslam Öncesi İnançlar ve Psikoloji: Türkiye'de Yerel Sağlık Yöntemleri Bağlamında Türbe ve Hoca Ziyaretleri", *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi* 2 / 1 (Mart 2015), 28.

her hangi bir sakınca olmamakla beraber, zaman zaman bu mekânlara yapılan ziyaretler esnasında, ifade edilen iki amacın dışına çıkan ve dinî açıdan tasvip edilemeyecek eylemler de müşahade edilmektedir.

Burada İslâm dininin ziyaret konusuna bakışını hatırlatmak yerinde olacaktır. Kur'an-ı Kerim, kabirleri ziyaretle ilgili, "Çoklukla öğünmek, kabirlere gidip ziyaret edecek kadar sizi oyaladı."¹⁰⁹ diyerek bunu tenkit eder. Hadislerde ise bu ziyaretler sırasında görülen davranışlar ve takınılan tavırlardan dolayı önceleri yasaklanmış daha sonraları ise şartlar müsait olunca kabir ziyaretine müsaade edilmiştir. "Sizi kabirleri ziyaret etmekten menetmiştim; şimdi artık oraları ziyaret ediniz."¹¹⁰ Mekân olarak ise İslâm âlimleri sağlam olduğu hususunda ittifak halinde oldukları "şeddü'r-rah" hadisi¹¹¹ doğrultusunda Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'nın haricinde bir yeri ziyaret için yola çıkılmasını uygun görmemişlerdir.¹¹² Gazzâlî aynı görüşte değildir. O; bu üç mekânın dışında peygamberlerin, ashabın, tâbiûnun, ulemânın ve evliyânın mezarlarını ziyaret için yolculuk yapmanın da caiz olduğu kanaatindedir. Gazzâlî'ye göre sağlığında ziyaretinde bereket umulan her kes öldükten sonra da ziyaret edilir, ancak dirileri ziyaret daha makbuldür.¹¹³ Bugün Anadolu'da görülen durum ise daha giriftir. Ziyaret yerlerinin çeşitliliği, sayıları ve buralara gelen ziyaretçilerin bir kısmının beklentilerini Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler içinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Zira buraya gelen insanların önemli bir kısmı, medfun zata dua etmek için geldiğini belirtmekle beraber bu mekânlara dilekte bulunmak,¹¹⁴ dilek dilemek kadar yaygın olmasa da çeşitli amaçlarla kurban sunmak¹¹⁵ ve benzeri tutumlarla İslâm itikadıyla bir arada olamayacak davranışlarda bulunabilmektedir. Bu mekânların ziyaret edilip edi-

¹⁰⁹ et-Tekâsür 102/1-2.

¹¹⁰ Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, "Cenâ'iz", 106.

¹¹¹ Buhârî, "Salât fi mescidi Mekke ve'l-Medîne", 1; "Savm" 67. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Hac", 415, 511-513.

¹¹² Yaşar Kandemir, "Ziyaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/496-497.

¹¹³ Gazzâlî, *İhyâ ü 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973), 2/629.

¹¹⁴ Pehlivan, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı*, 196.

¹¹⁵ Nilgün Çıblak, "Mersin'de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri", 160.

lemeyeceğini tartışmalı hale getiren de esasında bu tür davranışlardır. Ancak bu tür davranışların halkın bilinçlendirilmesiyle zamanla azalacağı düşünülebilir. Zira yapılan bir çalışmada yılda yaklaşık iki yüz elli bin insanın ziyaret ettiği Şeyh Edebalı Türbesi'nde, "gözle görülür bâtil inanca" rastlanılmadığı ifade edilerek bunun nedeninin Diyanet İşleri Başkanlığı ya da müftülük tarafından, yapılmaması gereken bid'at davranışlarla ilgili asılan uyarıcı yazılar olduğu gösterilmektedir.¹¹⁶

Bazen çıkış noktası itibariyle masum duygularla başlayan bir nesne ya da kişiyi fazla sevme; İslâm'ın şiddetle karşı çıktığı, Batı'da "idolatri / paganizm", İslâmî literatürde ise "veseniyeye" olarak isimlendirilen, Yahudilik, Hıristiyanlık¹¹⁷ ve İslâm tarafından¹¹⁸ kesin bir dille yasaklanan putlara tapınmaya, bir başka ifadeyle Allah'a eş koşmaya kadar varabilmektedir. İslâm kaynakları genel olarak puta tapınmanın Hz. Nuh devrinde başladığını kabul ederler.¹¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de konunun bu yönüne vurgu yapılarak "İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler."¹²⁰ buyurulmuştur. Âyetten de anlaşılacağı üzere Allah'ın dışındakilere duyulan aşırı sevgi zamanla onların insanlar nezdinde ilah olarak kabul edilmesine kadar gitmiştir. Sevginin en üst mertebesiyle sevilen, her ne olursa olsun ma'bud edinilmiş demektir. İnsanların edindikleri mabudların sayılarını vermek ya da adlarını saymak mümkün değildir. Allah'a ortak koşulan şey bazen bir taş, ağaç; bazen bir melek, bazen bir kral, kahraman veya dinî misyon üstlenmiş bir kişi olabilir. Tevhid inancı açısından değerlendirildiğinde şirk koşma aslında insanlığın en büyük problemidir. Biraz

¹¹⁶ Emre Yılmaz, "Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri ve Fert Üzerindeki Etkileri: Bilecik Örneği" *Mediterranean Journal of Humanities* (Kasım 2016), 539.

¹¹⁷ Ahmet Güç, "Putperestlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/ 365.

¹¹⁸ Kur'an-ı Kerim'de putlara tapınma şirk, bunu yapanlar ise müşrik olarak adlandırılmış ve çeşitli vesilelerle birçok yerde konu üzerinde durulmuştur. Bak. en-Nisâ 4/48, 116. el-Mâide 5/76. el-En'âm 6/71. Yûnus 10/18, 106. Tâhâ 20/89. el-Enbiyâ 21/66. el-Hac 22/12. el-Furkân 25/55. Lokmân 31/13.

¹¹⁹ Güç, "Putperestlik", 34/ 365.

¹²⁰ el-Bakara 2/165.

önce de belirtildiği gibi aşırı sevgi beslenenin kim ya da ne olduğu hiç önemli değildir. Nebi ve veliler de buna dâhildir. Müslümanlar arasında dindarlık adına bu tür yanlış yollara sapanlar olduğunu görmek neredeyse olağanlaşmıştır.¹²¹ Gerçekte ise Müslümanlar sevdiklerini Allah için severler. Ama hiçbir yaratığı Allah'ı sever gibi sevmezler. Zira yaratılanları Allah için sevmek imanın, Allah'ı sever gibi sevmek ise şirkin tezahürüdür. Hıristiyanların Hz. İsa'ya olan sevgilerinin sonunda Hz. İsa'yı ma'bud derecesine yükselttiğini hatırdan çıkarmamak gerekir.¹²² Adı, unvanı ne olursa olsun mahlûkata olağan dışı vasıflar yüklenince ilahlık makamına yükseltilmiş olur. Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin Hz. Peygamber'den olağan dışı isteklerde bulunmaları hatırlatılarak şöyle buyurulmuştur. "Dediler ki: "Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça düşürmelisin veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız." De ki: "Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer-peygamberim."¹²³ İstenilen hususların yerine getirilmesi bir beşerin gücü dâhilinde olan şeyler değildir. Bunlardan bir kısmı ancak mucize kabilinden olabilir ki mucize göstermek de salt peygamberlerin iradesiyle gerçekleşmez. İnanmayanların peygamberlerden benzer isteklerde bulunmalarına ve bu isteklerin yerine getirilse bile inanmayacaklarına Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yerlerde temas edilmiştir. Hz. Şuayb'ın kavmi, "Eğer doğrulardan isen üzerimize gökten bir parça yağdır."¹²⁴ demişlerdi. Mucize talebinde bulunanlardan çoğunun istekleri yerine gelse bile iman etmeyecekleri ise, "Kendilerine her türlü delil gelse bile, elem veren azabı görmedikçe iman etmezler."¹²⁵ âyetiyle açık olarak ifade edilmiştir.

¹²¹ Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1971), 1/574-576.

¹²² Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 1/574.

¹²³ el-İsrâ 17/90-93.

¹²⁴ eş-Şuarâ 26/187.

¹²⁵ Yûnus 10/96.

Bu doğrultuda Mekke müşriklerinin tarihine bakılacak olursa putların aslında ilk başta tapınmak için değil, bir olayı bir kişiyi ya da bir mekânı hatırlatmak için ihdas edildiği görülür. Araplardan ilk heykel yapanlar bunu tamamen hatıra mahiyetinde yapmışlar ancak sonra gelen kuşaklar, atalarından miras olarak devraldıkları bu yapıtlara cedlerinden çok daha fazla sevgi ve saygı göstermişlerdir. Üçüncü ve dördüncü nesillerde ise olay bambaşka bir veche kazanmış, atalarının sözü edilen yapıtlara yüklemelikleri fonksiyonlar onlara yüklenmiştir. Nihâyetinde atalarının putlarını, Allah ile aralarında bir aracı olarak görerek¹²⁶ putları tavaf etmek, kurban ve sadaka sunmak, hac niyetiyle buldukları mekânları ziyaret edip telbiye getirmek, putlar üzerine yemin etmek gibi çeşitli nedenlerle onlara ibadet etmeye başlayarak¹²⁷ ilahlarının sayılarını artırmışlardır. Nitekim müşriklerin Hz. Peygamber'e itiraz noktalarının birini de çoklu ilah anlayışını terk ederek tevhid inancına davet edilmeleri oluşturmuş "İlahları tek bir ilaha mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" Onların ileri gelenleri harekete geçip şöyle dediler: "Yolunuzda yürüyün! İlahlarınıza bağlılıkta direnin! İşte (sizden) istenen budur"¹²⁸ diyerek bunu kabul etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Puta tapıcılığın Arabistan'da yayılmasıyla ilgili rivayetlerin sıhhatleri bir yana¹²⁹ açık olan husus şudur ki şirkin kökeninde ifrata varan sevgi, saygı ve korku gibi duyguların sebep olduğu davranışlar bulunmaktadır.

Sonuç

¹²⁶ Kelbî, *Putlar Kitabı*, 69-70. Ayrıca Arabistan'da putların zuhuruyla ilgili olarak bk. İbn Hişam, *Siretu İbn Hişam*, I-II, thk. Mustafa Saka-İbrahim Ebyarî-Abdulhafız Şelebî (Beirut 1955). İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâliüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Telbîsü İblîs* (Dar'ü İbnü'l-Cevzî, 1410/1990). İbn Kesîr, *el-Bidâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994; Tahir Olgun (Tahirü'l-Mevlevî). *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* nşr. Abdullah Işıklar (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1963). Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya, 1992).

¹²⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", *Milel ve Nihal* 11/1(Ocak-Haziran 2014), 20-23.

¹²⁸ Sâd, 38/5- 6.

¹²⁹ Hüseyin Atay, "İslamdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1-4 (1957), 88.

Bu makalede Anadolu halkının dinî inanç ve yaşantısında rastlanılan önceki kültürlere ait bazı izlere ve bunların itikadî açıdan değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Anadolu konum olarak dünyanın en önemli stratejik bölgelerindedir. Anadolu'nun bu özel konumu dünyanın her bir yanından gerçekleşen göçlere yön vermiş; bu yönüyle de çeşitli din, kültür ve âdetlere sahip kavimler yan yana bulunmuşlardır. Bu topluluklardan Anadolu'ya en son gelen ve tam anlamıyla yerleşen ise Türklerdir. Türklerin eski inançlarının İslâm dini üzerindeki etkileri hususunda farklı anlayışlar mevcuttur. Bazılarına göre Türkler'in sembol şahsiyetlerinden biri olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde İslâmiyetten gelen tesirlerin görünüşte kaldığı ve şamanlık kadar etkili olmadığı dile getirilirken bu görüşün aksine şamanlık izlerinin İslâmiyet kadar belirgin olmadığını kabul edenler de vardır. Hangi görüş esas alınırsa alınsın eski dinî ve kültürel değerlerin Müslüman Türkleri etkiledikleri açıktır. Dolayısıyla Anadolu halkının inanç, ibadet ve âdetleri incelenirken Altay, Hıristiyan ve İran tesirleri üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan bazıları kısmen daha dar bölgede etkili olurken Hızır-İlyas inanisinde olduğu gibi bazıları ise daha geniş coğrafyaların müşterek değeridir.

462
OMÜİFD

Türklerin Müslümanlığı kabullerinin ilk zamanlarında algılanan ve yaşanan İslâmî modeli ortaya koymak oldukça önemlidir. Ancak en az bunun kadar önemli bir husus ise Türklerin, İslâm dinini kabul etmelerine kadar geçen zaman içerisinde, bölgede İslâm anlayışının aldığı şekildedir. Bir başka cümleyle söylersek; Türkler İslâm dinini kabul etme aşamasında nasıl bir manzarayla karşılaştılar? Bu durumun da dikkate alınması gerekir. Diğer yandan Türklerin ilk baştaki İslâm anlayışının devam ettiğini söylemek de mümkün değildir. O da zamanla değişikliğe uğramış, bunun sonunda da eski yaşantılarından kalma bazı inançsal kabulleri yok olmuştur. Fakat diğer bir kısmı varlıklarını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu eski inançlardan önemli kısmının yok olmuş olması, problemin tamamen çözülmüş olduğu anlamına gelmiyor. Zira aşırılıkların önemli bir kısmı vâcibü'l-vücûd olmasının gereği olarak sadece Allah'a

mahsus olan bazı sıfatların başka varlıklara atfedilmesinden ve dolayısıyla bu güçlere sahip varlıkların rızasını kazanma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Baba İshak olayında da açıkça görüleceği üzere halk arasında rastlanılan ve eski inançsal ya da kültürel değerlerden kaynaklanan bazı kabul-ler, akidevî alana tekabül ettiklerinden kişinin İslâm dairesi içinde bulunmasına imkân tanımaz. Dünya hayatının geçiciliği, ölümün hatırlanması ve dua için mezar ziyaretleri yapmakta bir sakınca görülmemekle hatta tavsiye edilmekle beraber buralarda medfun zatların insanüstü özelliklere sahip olduğu varsayılarak bu özelliklerden yararlanma saikiyle ölümlerden isteklerde bulunmak yasaklanmıştır. Bunun dışında sadece geçmişten kalan güzel bir davranış olarak devam eden, dolaylı ya da dolaysız olarak akidevi bir nakısaya sebep olmayan davranışların devamında, bütün sonradan ihdas olanları bid'at sayanların görüşlerini dışarıda bırakırsak dinî açıdan herhangi bir sakınca görülmemektedir. Ancak burada da dikkat edilmesi gereken husus, devam eden bu geleneklerin din yerine konulmaması ve bir şekilde bu âdeti icra etmeyenlerin din adına ayıplanmamasıdır.

Yapılan bazı araştırmalardan hareket ederek, günümüzde varlığını sürdüren ve İslâm düşüncesi açısından olumsuz bir görünüm arz eden inanç ve davranışların, halkın dinî eğitimlerinin niteliğine bağlı olarak azalabileceğini söyleyebiliriz. Bunu yapacak olan ise Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri ve dinî tedrisatla ilgili olan diğer kurum ve kuruluşlardır.

Kaynakça

- Acıpayamlı, Orhan. "Türkiye'de yağmur Duası". *AÜDTCFD*, 22/ 3-4 (1964), 221-250.
- Atay, Hüseyin. "İslamdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1-4 (1957), 80-89.
- Babinger Franz - Köprülü, Fuat. *Anadoluda İslâmiyet*. çev. Ragıp Hulusi. haz. Mehmet Kanar. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı, 2000.
- Baktır, Mustafa. "İstiskâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/381-383. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Bardakoğlu, Ali. "İslam'da Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 5. Baskı, 1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Coşkun, Arif. İslâm'a Göre Sihir Cin Çarpması Teşhis ve Tedâvî Usûlleri. İstanbul: 1993.
- Çelebi, İlyas. "Muska". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çelikcan, Hüseyin. "Türk-İslam Kucaklaşması Hoca Ahmed Yesevî ve Bilinmesi Gereken Gerçekler". *Türk Yurdu Dergisi* 14/88 (Aralık 1994),365-374.
- Çıblak, Nilgün. "Mersin'de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri". *TÜBİAR-XVII* (Bahar 2005),155-176.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/156829>
- Çınarbaş, Deniz Canel. "İslami ve İslam Öncesi İnançlar ve Psikoloji: Türkiye'de Yerel Sağaltım Yöntemleri Bağlamında Türbeve Hoca Ziyaretleri". *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi* 2 / 1 (Mart 2015), 27-39
- <https://doi.org/10.31682/ayna.470651>
- 464 Erdem, Mustafa. "Geleneksel Türk Dini ve İslam". *Dini Araştırmalar* 1/2 (Eylül-Aralık 1998), 79-91.
- OMÜİFD Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 8. Baskı, 1988.
- Fazlur Rahman, *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, çev. A.Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973.
- Göka, Şenol. *İnsan ve Mekan*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Gökay, Orhan Şaik. "Dede Korkut". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/77-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Gökay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
- Güç, Ahmet. "Putperestlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/365-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gülensoy, Tuncer. "Manas Destanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/557-558. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin. *Hurafeler ve İslâm Gerçeği*, haz. Ahmet Gökbel. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Güngör, Erol. *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.
- Güngör, Harun. "Şamanizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/325-358. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Hatiboğlu, Mehmed Said. "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik HİLAFETİN KUREYŞLİLİĞİ". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 / 1 (Nisan 1979), 121-213.
https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000575
- Haviland, William A. *Kültürel Antropoloji*. çev. Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Hasluck, Frederick William. *Bektaşılık Tetkikleri*. çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Hotham, David. *Türkler*. çev. M.Ali Kayabal. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.
<https://www.sabah.com.tr/yasam/2012/12/22/hristiyan-azizi-mi-musulman-evliya-mi>
- İbn el-Kelbî, *Putlar Kitabı*. çev. Beyza Düşüngen Bilgin. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik. *Siretu İbn Hişam*, thk. Mustafa Saka-İbrahim Ebyarî-Abdulhafız Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: 1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Telbîsü İblîs*. Dar'ü İbnü'l-Cevzî, 2. Baskı, 1410/1990.
- İnan, Abdülkadir. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1952), 19-30.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/742/9466.pdf>
- İnan, Abdülkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları, 1954.
- İplikçioğlu, Bülent. "Anadolu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 1999.
- Kandemir, Yaşar. "Ziyaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 44/496-498. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Karaçoban, Ethem. "Menâhicü'l-usûlî'd-dîniyye ilâ mevâkîfî'l-makâsîdî'l-yakîniyye". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 / 2 (Aralık 2020), 208-215.
- Karakaş, Selim. "Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13/2 (2014), 463-477. <http://jss.gantep.edu.tr>
- Karakoç, Sezai. *Fizik Ötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi*. 3 Cilt. İstanbul:Diriliş Yayınları, 1998.
- Kayaoğlu, İsmet. "Mevlâna'nın Çağdaş Derviş Tarikatlar Babalar Kalenderîler Ve Diğerleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1990), 147-154.

- Kılavuz, Ahmet Saim. "Cin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/9-10. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kobya, Elif Şebnem. *Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Köksal, Hasan. "Eski Türk Toplumunda Kutsal Değerler ve Kurban Kavramı", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, haz. Feyzi Halıcı. 2 Cilt. Ankara: Güven Matbaası, 1985.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, 7. Baskı, 1991.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Kuşeyrî Risâlesi* haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.
- Lings, Martin. *Antik İnançlar Modern Hurafeler*. çev. Nabi Avcı-Ufuk Uyan. İstanbul: Ağaç Yayınları, 1991.
- Macit, Nadim. Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum. Konya, 1992.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Anadolu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/110-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Olgun, Tahir (Tahirü'l-Mevlevî). *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*. nşr. Abdullah Işıklar. İstanbul: Bilmen Basımevi, 2. Baskı, 1963.
- Ölmez, Filiz Nurhan - Gökmen, Şirin. "Isparta İl Merkezi'nde Bulunan Türbeler", *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (2005), 71-103.
- Örnek, Sedat Veyis. *100 Soruda İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971.
- Özterlemez, Ayşenur. *Türk Toplumunda Din Büyü İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Pehlivan, Abdulhamid. *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı (İstanbul/Maltepe Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Sencer, Muzaffer. *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*. İstanbul: 1968.
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati. *Karşılaştırmalı Türk Destanları*. İstanbul: Akran Yayıncılık, 1990.
- Sezer, Baykan. *Toplum Farklılaşması ve Din Olayı*. İstanbul: İÜEFY, 1981.
- Söylemez, Mahfuz Mehmet. "Cahiliye Arap İncancında Putların Yeri", *Milel ve Nihal* 11/1 (Ocak-Haziran 2014), 9-50.
<https://doi.org/10.17131/milelnihal.10321>
- Şener, Cemal. *Şamanizm*. İstanbul: Ant Yayınları, 11. Baskı, 2000.
- Topaloğlu, Bekir. "Kelâm İlminin Diğer İslâmî İlimlerle Münasebeti" *İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı II*. İstanbul: İFAV, 1998, 5-11.

- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 30. Baskı, 2020.
- Turan, Osman. "Türkler ve İslâmiyet". *AÜDTCFD* 4/4 (1946), 457-485.
- Türkdoğan, Orhan. *Türk Tarihinin Sosyolojisi*. İstanbul: Turan Yayınları, 1996.
- Uraz, Murat. *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Mitologya Yayınları, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri". *AÜİFD* 17/1 (1969), 1-28.
- Vatandaş, Celaleddin. *Vahiyden Kültüre*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1971.
- Yılmaz, Emre. "Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri ve Fert Üzerindeki Etkileri: Bilecik Örneği". *Mediterranean Journal of Humanities* (2016), 531-552.
- Yurdaydın, Hüseyin. "Türk İslâm Kültürüne Giriş". *Diyanet Dergisi*, Hicret Özel Sayısı (1981), 249-283.
- Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat. Ankara: TTKY, 1959.